

Siperia opettaa – kansoja tutkimassa, kokoelmia kartuttamassa

Ildikó Lehtinen

Siperiaan suunnanneiden tutkimusmatkailijoiden tavoitteena oli pelastaa vähälukuiset kansat unohdukselta. Sama päämäärä johdatti heitä esineitä hankittaessa. Vaikka esi- neet nyt ovatkin vieraassa maassa, ne edel- leen kertovat ja vahvistavat niiden kansojen identiteettiä, joille ne alun perin ovat kuulu- neet. Suomessa Siperian-tutkimus ja samoin Siperian-kokoelmien kartunta on ollut erot- tamattomana osana Suomen ja sen sukukiel- ten ja kulttuurien tutkimusta.

Siperia kohosi tieteellisen mielenkiinnon koh- teeksi 1700-luvulta lähtien. Yhtenä Siperian- tutkimuksen pioneereista voidaan pitää ruot- salaista Philip Johann von Strahlenbergiä (1676–1747), joka joutui Pultavan taistelussa venäläisten vangiksi ja oleskeli mm. Siperias- sa. Hän totesi julkaisussaan *Der Nord- und Ost- liche Theil von Europa und Asia* (1730) ensim- mäisenä suomalais-ugrilaisten kielten sukulai- suuden. Pietari Suuren tavoitteisiin kuului Ve- näjän valtakunnan kartoittaminen. Ensimmäi- set monitieteiset tutkimusretkikunnat hän lä- hetti Siperiaan vuonna 1724. Pietarista tuli 1800-luvulla suomalaisen akateemikon Antti Juhana Sjögrenin ansiosta suomalais-ugrilai- sen tutkimuksen keskus. Hän keskittyi Euroo- pan-puoleisen Venäjän tutkimukseen, ja Sipe- rian-tutkimuksen hän sälytti nuoren kielentut- kijan M. A. Castrénin harteille.

Tutkimusmatkojen päämääränä oli selvit- tää suomalaisten alkuperä. Suomalaisuuden ja sen tärkeänä osana suomalais-ugrilaisen kie- li-sukulaisuuden tutkimus liittyi kansainväli- seen kansallisromanttiseen suuntaukseen. Si- periaan tehtäviä tutkimusmatkoja edisti var- masti osaltaan se, että Suomi kuului itsenäise- nä autonomisena ruhtinaskuntana Venäjään.

Kansatieteellisen tutkimuksen alkutaipaleella

M. A. Castrén (1813–1852) opiskeli Helsingin yliopistossa klassisia ja itämaisia kieliä, ja hän- tä kiinnosti lisäksi suomen kieli, sen alkuperä ja muinaissuomalainen mytologia. Tieteellistä tutkimusta ei voitu tehdä ilman aineistoa, siksi Castrén lähti vuonna 1841 Elias Lönnrotin seurassa runonkeruumatkalle Lappiin ja Kar- jalaan. Seuraavana vuonna Lönnrot jatkoi matkaansa kohti Kajaania ja Castrén Kaninin niemimaan poikki Jäämeren rannikkoa pitkin Siperiaan. Hän ylitti Uralin ja saapui Obdors- kin (nyk. Salehard) kaupunkiin, jossa hän työskenteli kolme kuukautta. Tämän ensim- mäisen Siperian matkansa aikana kypsyi hä- nessä varmuus suomalais-ugrilaisten ja samo- jedilaisten kielten sukulaisuudesta. Ankarissa oloissa Castrén sairastui keuhkotuberkuloos- siin, ja joutui palaamaan kotimaahan.

Pietarin Akatemia kustansi Castrénin ja hä- nen matkakumppaninsa Johan Reinhold Bergstadin seuraavan Siperian matkan, joka alkoi vuonna 1845 ja kesti neljä vuotta. Matka- ohjelma oli vaativa. Castrén kuvaa matkaansa (Castrén 1967) seuraavasti:

”Selvemmän käsityksen saamiseksi olen ja- kanut tulevan toiminta-alueeni kolmeen osaan: pohjoiseen eli samojedilaiseen, kes- kimmäiseen eli ostjakkilaiseen ja eteläiseen eli mongolilais-tataarilaiseen. Ohjeiden mu- kaan minun on varsinaisesti tutkittava Si- perian pohjoista eli samojedilaista osaa kie- li- ja kansatieteellisessä suhteessa. Mutta kuten tiedetään – tai ainakin arvellaan – monet samojediheimot ovat Altailta Jääme- relle vaeltaessaan pysähtyneet Keski- ja Etelä-Siperiaan, ostjakkien, mongolien ja ta- taarien nykyisille alueille”.

Castrén kirjoitti ostjakin kielioopin ja perehtyi sitten samojedikieliin, nenetsiin, enetsiin, nganasaaniin, selkuppiin ja kamassiin sekä turkkilaisiin kieliin, kuten koibaaliin ja karagassiin, lisäksi evenkiin, keettiin sekä kotin kieleen.

Castrén toimi toisella matkallaan Pietarin tiedeakatemiaan laskuun. Kansallisolojen, taloudellisten, poliittisten ja tilastollisten seikkojen selvittämiseen liittyi kielen ja kansankulttuurin tutkimus. Pietarin tiedeakatemia ja Venäjän Maantieteellinen Seura kehottivat lisäksi tutkijoita eri kansoja konkreettisesti symbolisoivien esineiden keruuseen. Näin Castrén toimitti hankkimansa kansatieteelliset ja arkeologiset esineet, 43 kappaletta, Pietari Suuren antropologian ja etnografian museon (Kunstka-meran) kokoelmiin Pietariin. Helsingin yliopiston historiallis-kansatieteelliseen museoon lunastettiin esineet, jotka Castrén ilmeisesti toi itselleen muistoksi. Tästä 20 esineen kokoelmasta vain 10 esinettä ovat Siperiasta ja loput Mongoliasta sekä Kiinasta. Koristeelliset pukukappaleet ja pyyntivälineet kuvastavat alkuperäiskansojen arkea. Mytologiaan ja uskontoon Castrén tunsu kiinnostusta jo opiskeluaikojensa lähtien, ja aiheeseen liittyviä esineitä on yhdeksän jousiluutut mukaan luettuna. Mammutin syöksyhampaista tehtyjä piippuja, veitsiä ja lusikoita on kenties hankittu kuriositeeteiksi eksoottisen materiaalin vuoksi.

Molemmat kokoelmat osoittavat, että kieli- ja kansatieteellinen mielenkiinto ei aina käynyt yksiin. Kielentutkijan huomion kohteina olivat samojedilaiset kielet, kuitenkin samojedilaisten esineiden edustus on sangen vähäinen. Sen sijaan tunguusten eli evenkien esineitä on kokoelmissa lukumääräisesti eniten. Valintakriteerinä oli kauneus; Castrén selvästi piti evenkien pukuja muita kauniimpina ja kutsuikin heitä imarrellusti ”Siperian aateleiksi”. Naisen ja miehen puvut esiliinoineen ja rintakappaleineen on kenties ostettu Jenisein ja Symjoen liittymäkohdasta, jossa Castrén osallistui kahden päivän ajan turkismarkkinoihin. Ostjakien eli hantien nokkoskankaisia pukuja Castrén ihaili, ja siksi osti sellaiset. Kulttuurien museon kokoelmiin lunastettu samojedilainen turkki on leikkauksen ja koristelun puolesta jeniseisamojedien eli enetsien tekemä. Hupullinen ja hapsuin koristettu turkki kuului enetsien juhlaaatetukseen.

Samaanin puku on evenkiläinen, ja kruunu taas on peräisin Jenisein varrelta Inbatskoesta ja se kuului keettisamaanin asuun.[1] Matka-

kertomuksissaan Castrén kertoo seikkaperäisesti samojedien eli nenetsien maailmankuvasta. Puiset ja kankaiset nuket ovat kodinhaltijoita, joilta oli anottu pyyntionnea:

”Tarina kertoo, että samojedit ovat alkaneet tämän esikuvan mukaan (luonnonkallion mukaan) muovailla isoja ja pieniä puisia jumalankuvia. Niiden nimenä on sjadai, siksi, että niillä on ihmiskasvot (sja ’kasvot). Nämä ovat osittain mies- ja naispuolisia jumaluuksia, niillä on tavallisesti samojedilaispuku ja ne on koristeltu parhaalla mahdollisella tavalla vöillä, punaisilla nauhoilla ja kaikenlaisilla helyillä. Näkee kylläkin myös alastomia sjadaita samojedien pyyntipaikoilla; ne on pystytetty kasvot länteen päin.” (Castrén 1967).

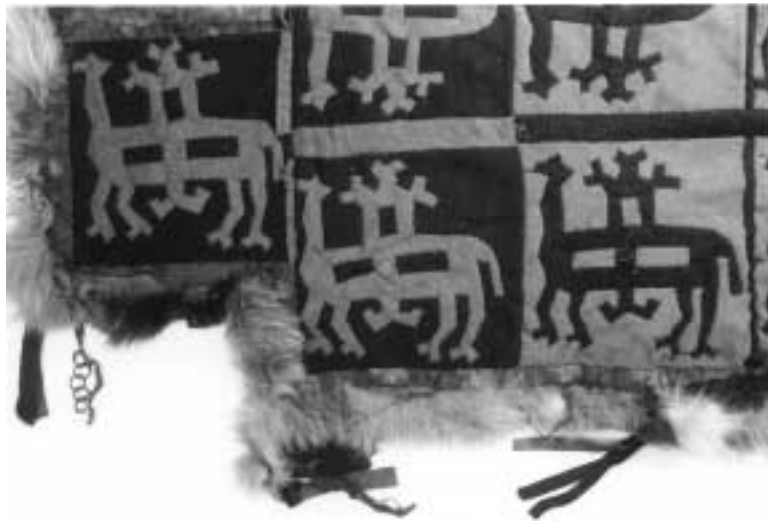
Karhua on tietävästi pidetty pyhänä eläimenä ja palvottu niin obinugrialaisten kuin evenkien, jakuuttien ja dolgaanienkin parissa. Pronssista valamalla tehty karhun kuva saattaa olla Obdorskista, jossa Castrén näki hantien kunnioittaneen sellaisia jumalolentoina. ”Tarina kertoo, että sellaisia kuvia toivat tänne muinoin permalaiset ja syrjäänit, jotka myös ovat olleet karhunpalvontaan taipuvaisia.” Messingistä valamalla tehdyt naamiot kuuluivat evenkeille, samoin kuin puiset haltijatkin. Jeniseiostajat eli keetit mieltäytyivät todennäköisesti tutkijaan, koska heiltä Castrén on saanut kannellisen tuohirasian.[2]

Castrénin kokoelma on varhaisimpia keräelmiä Siperiasta. Se on osoitus kunnianhimoisista pyrkimyksistä silloin vielä uudella tutkimusalalla, kansatieteessä. Antti Juhana Sjögren antoi Castrénille ohjeita kielimateriaalin keruuta varten. Hänellä ei kuitenkaan ollut kokemusta kansatieteellisestä keruusta. Siperiassa Castrén oli kansatieteellisen tutkimuksen uranuurtaja.

Castrénin tieteen rajat ylittävät tutkimukset saavuttivat eurooppalaisen tiedemaailman. Hänen perintönsä ja esikuvansa olivat jälkipolville erinomaisen tärkeitä. Uno Holmberg-Harva kutsui Castrénia ”tutkijoittemme saavuttamattomaksi esikuvaksi, Pohjolan tieteen tähdeksi”. Tutkimustulokset levisivät laajalti myös suomalaisten tietoisuuteen, olihan Castrén juhlistettu sankari. Varsinaisena mielipiteen muokkaajana toimi kuitenkin Sakari Topeliuksen *Maamme-kirja*. Hän esittelee siinä tutkimusmatkoja urotekoina, joiden ansiosta ”unhotetut kansat kaukaisessa idässä ja pohjanperillä astuivat nyt maailman näkyviin, heidän kieltensä saatiin selville, heidän mui-

Hanteja ja selluppeja Kargasokin markkinoilla. U. T. Sirelius 1898-1900, Museovirasto.

Uhripeite, jollaisia pohjoiset hantit käyttivät uhrieläimen peitteenä Taivaanjumalalle uhrattaessa. Niihin on kuvattu Ort-iki eli Ruhtinasukko hevosen selässä, joka on Taivaanjumalan poika. Peitteen valmistaminen oli rituaalinomainen. Lupausuhrin tekijä on samaanin ohjeiden mukaan kerännyt siihen tarvittavat aineet ketunnahkoja myöten. Kun materiaali oli kerätty, tehtävä annettiin naiselle, joka seitsemässä päivässä ompeli peitteen poistumatta sinä aikana asumuksestaan. Synjajoki. Marianna Flinckenberg-Gluschkoff 1991. SU 6072:1,2 6

naismuistonsa joutuivat talteen ja loivat valoa Suomen suvun kansoihin.”

August Ahlqvist (1826–1889) kulki opettajansa M. A. Castrénin viitoittamaa tutkimusmatkailijan ja kielentutkijan tietä. Hän ehti tehdä kolme tutkimusmatkaa Siperiaan obinugrilaisten pariin. Toisella matkallaan vuonna 1877 ohjelmaan kuului myös esineiden keruu. Ahlqvistia kiinnosti museoaate. Hän kävi vuonna 1875 Tukholmassa tutustumassa Artur Hazeliuksen järjestämään museonäyttelyyn. Ahlqvistin lähtiessä Siperiaan Pietarin tiedeakatemia kääntyi hänen puoleensa ja pyysi keräämään esineitä Pietari Suuren museon kokoelmiin. Ahlqvist kuitenkin kieltäytyi tehtävästä ja pyysi varoja esineiden ostoon Helsingin yliopistolta. Ilmapiiiri suosi suomalais-ugrilaisten kansojen tutkimusta osana suomalaisten alkuperän selvittämistä. Esimerkiksi Sakari Topelius tähdensi lausunnossaan yliopiston konsistorille, miten esinekokoelmat valaisevat ”suomalaisten heimojen historiallisia ja esihistoriallisia kulttuurioloja”. Ahlqvistille myönnettiinkin 1500 markkaa hantien ja mansien pukujen, talouskalujen, kodan varustuksen sekä metsästys- ja kalastusvälineiden ostoon.

Ahlqvist hankki 91 esineen kokoelman, joka on kahta samojedinukkea lukuun ottamatta peräisin hanteilta ja manseilta. Pukujen ohella (26 esinettä) Ahlqvist panosti elinkeinoelämää esittelevien esineiden hankintaan. Hän teetti sekä hanteilla että manseilla pyynti- ja kulkuvälineiden pienoismalleja.[3] Kirjeissään Ahlqvist muistutti usein käytännön ongelmista:

”Jumalan siunausta, ostjakkilaisittain ilmaistuna, meiltä ei pitäisi puuttua, sillä noitarummun ja noitavoimaa sisältävän karhunhampaan lisäksi viemme täältä mukamme kaksi ostjakkilaista jumalankuvaa, jotka saavat nyt osoittaa, mihin ne kelpaavat. Olen ostanut täältä myös pari komeaa jouta sekä täydelliset miesten ja naisten puvut sekä yhtä ja toista muitakin kansatieteellistä ryöstösaalista.” (Ahlqvist 1982).

Tutkimusmatkojen satoa

Vuonna 1883 perustettiin Suomalais-Ugrilainen Seura, joka alusta pitäen tuki myös kansatieteilijöiden tutkimusmatkoja myöntämällä matkastipendejä ja julkaisemalla tutkimustuloksia. Myös Yliopiston historiallis-kansatieteellisen museon sääntöihin hyväksyttiin vuonna 1884 lisäksi hankkia ”esineitä Suomen

Lapista tai muualta Suomen rajain ulkopuolelta asuvain kansain keskuudesta, jotka kansatieteellisessä suhteessa ovat Suomen kansaan vaikuttaneet”. Vuoden 1894 jälkeen suurimmat kokoelmat suomensukuisilta kansoilta on hankittu Suomen kansallismuseoon Antellin testamenttilahjoituksen varoin. Kokoelmia kerättiin tieteellisen tutkimuksen lähteiksi ja näyttelytarkoituksessa.

Suomalais-Ugrilainen Seura tuki kansatieteilijä U. T. Sireliuksen (1872–1929) Siperian matkaa obinugrilaisten luo 1898–1900. Nuori Sirelius oli viransijaisena Valtion Historiallisessa museossa ja tapasi työnsä puitteissa unkarilaisen kansatieteilijän János Jankón. Jankó oli kehittänyt metodin suomalais-ugrilaisten kansojen tutkimukseen. Hänen mielestään suomalais-ugrilaiset kansat muodostivat kolmion, jonka yhdessä kärjessä ovat unkarilaiset, toisessa suomalaiset ja kolmannessa ostjakit eli hantit, joiden kulttuuri edustaa ”alhaisinta” tasoa. Vertaamalla näiden kansojen yhteisiä kulttuuripiirteitä saadaan selville suomalais-ugrilaisen kantakansan kulttuuripiirteet. Sirelius innostui teoriasta ja lähti ”Ostjakiaan” selvittämään suomalaisten ja samalla koko Suomen suvun kalastuksen alkuperää. Esineiden keruu kangasti jo matkan esivalmisteluissa ja Sirelius perehtyikin Venäjän museoiden Siperia-kokoelmiin.

Sirelius toi matkaltaan lähes 1000 esinettä, joista 837 ovat hanteilta ja manseilta ja 100 samojedeilta eli nenetseiltä, tataareilta ja evenkeiltä. Kokoelmansa Sirelius luetteloi itse ja jakoi ne aiheenmukaisesti seuraaviin ryhmiin: ”pukuja ja niiden koristuksia (58), huonekaluja ja astioita (57), tuli- ja tupakkaneuvoja (26), tuohikoristeita (56), työkaluja (94), poronhoitoon kuuluvia esineitä (2), kulkuneuvoja (25), metsästysneuvoja (254), kalastusneuvoja (173), väri-, lääke- ja raaka-aineita (14), juhlissa käytettäviä esineitä ja leikkikaluja (11), soittimia (7) sekä jumalia ja uhrikaluja(38).”

Sirelius pyrki luomaan kokonaisuuden yhdistäen eri lähteitä. Hänen kenttämuistiinpanoistaan selviää, että hän usein otti kohteestaan valokuvan, hankki kokoelmiin siihen liittyvän esineen ja kirjoitti tarkoin muistiin hantin- tai mansinkielisen terminologian ja käytötyhteydet. Pyyntivälineiden osuus on suurin, mikä on ymmärrettävää Sireliuksen tutkimusaiheen vuoksi. Esimerkkinä jousella ampumiseen liittyvä selostus Vahjoen varrella hantilaisessa Larjatskoen kylässä.

Siperian arolla Jenisein yläjuoksulla, Sajarin ja Altain vuoristossa asui useita turkkilaiskieliä puhuvia kansoja, joista yhteisnimityksenä käytetään hakassit. Abakanin arolla sagai-tataareilla samaan puku symbolisoi yksinomaan lintua. Iän ja kokemusten karttuessa samaani ripusti yhä enemmän ja enemmän uusia attribuutteja pukuunsa. Tärkeimmät niistä olivat kuitenkin huuhkajan tai kotkan siivet, joita pareittain kiinnitettiin joko olalle tai symmetrisesti rinnalle molemmin puolin. Geologi Jacob Johannes Sederholmin tutkimusmatkalta Länsi-Altaille vuodelta 1916. VK 5040

”Ennen vanhaan oli jousi tärkein metsästyskalu, mutta nyt se on jo aikoja vaihtunut pyssyyn, säilyen kuitenkin muutamain paikoin sen rinnalla pitkät ajat oravien ja sorsien ampuma-aseena. Se oli käsijousi, jonka kaari tavallisesti liimattiin kokoon kolmesta eri puulajista: selkäpuoli koivusta, sisäpuoli sembran lylystä ja päät tuomesta, jänne tehtiin nokkosrihmasta. Ohkaisuudestaan huolimatta saatiin kaari tavattoman jäykäksi voitelemalla sen lyllypuolta pihkalla ja tulella paahtamalla. Vachin ostjakit kertoivat esi-isänsä jousten olleen niin jäykkiä, etteivät Jermakin sotilaat[4] saaneet niitä käsin jännitetyksi, vaan täytyi heidän käyttää jalkavoimia avuksi. Vahvan Vachilaisen metsästäjän kättä ei miesvoimin saatu taipumaan – ennen taittui luu, kuin lihakset laukesivat. Tämä käden jänteveys oli tulos pit-

Evenkit liikkuiivat porolla myös ratsastamalla. Porovaljaat koostuivat riimusta, satulasta ja satulavyöstä. Ratsastettaessa evenki käytti keppiä, jolla hän saattoi ottaa tukea maasta, kun kuljettiin vaikeassa maastossa. Tavarat kiinnitettiin satulalaukkuihin, jotka olivat valmistettu poronnahasta ja koivupuusta. Satulalaukkuihin voitiin kasata kuormaa 20-40 kg. Tuohinen satulalaukku. Evenkit. Kai Donner 1911-13, 1914. VK 4934:188

kästä harjoittelusta, joka pantiin alulle jo lapsuudessa. Poikain ainoa leikkikalua oli jousi, ja se tehtiin kunkin karttuvain voimain mukainen. Näin ollen ei voi kummeksia sitä ostjakkien väitettä, että taitava ampuja voi hyvin osuneella nuolellaan lävistää kaksi peuraa.”

Esineiden osto ei aina ollut ongelmatonta. Pienoismallit oli helppo teettää, mutta vaatteista ja työkaluista luopuminen ei aina ollut itsestään selvyys. Vastarintaa Sirelius kohtasi etenkin uskontoon liittyvien esineiden hankinnassa. Hantien uhripaikoista hän otti toisinaan ainoastaan kuvia, toisinaan hän keräsi talteen myös sinne asetettuja uhrilahjoja. Kodinhal-

tioiden hankintaan hänelle tarjoutui tilaisuus ainoastaan pari kertaa, ja silloinkin hän joutui turvautumaan jopa pakkokeinoihin. Hantilaisen pariskunnan katsottavaksi tarjoama kodinhaltijakontti jumaliseen päätyi tutkijan koelmiin vastoin heidän tahtoaan. Hantilainen nainen lausuikin väkevän kirouksen asian johdosta.

”Jurttain vanhan ostjakki tuli kotiin kalamatkaltaan. Kertoi itsellään olevan vanhoja kaluja. Päätin ottaa ukon kokoelmat tarkastuksen alaisiksi ja menin hänen tupaansa. Vaimo, pirteä ja suulas vanha eukko, käski tuomaan jotain omalla kielellään. Odotin ja hetken kuluttua esitettiin minulle kontti, kynt, jossa näytti olevan koolla koko ostj. jumalaperhe. Oudoksuin kovin tätä ostj. puolelta odottamatonta avomielisyyttä pyhissä asioissa. Arvelin kontin minulle tarjotuksi ja aloin kysellä nimiä, merkityksiä ja piirrellä numeroitani. _Vaimo vaati takaisin vain Toorumin. En suostunut siihen selittäen jokaisen kuvaan olevan tsaarin numeron piirretyn ja että se mikä hänen nimeensä on toimitettu on peruuttamaton. Koettelin eukkoa lepyttää tarjoamalla kahta ruplaa. Mutta petyin suuresti. Kiivastuneena puhkesi muija sanoiksi: Toorum on suuri jumala, se voi hirmuisesti kostaa, me olemme pieniä ja heikkoja, Toorumin edessä pitää meidän kaikkien kumartaa. Hän teki kolme svyää kumarrusta ja poistui.”[5]

Esineistö on hyvä läpileikkaus hantien ja mansien kulttuurista. Täydellinen se ei voinut olla; asuvathan obinugrilaiset laajalla alueella ja eri puolilla niin olot kuin esineetkin poikkeavat toisistaan. Sirelius itsekään ei pitänyt kokoelmaansa täydellisenä. Siksi hän kääntyi kielentutkija Artturi Kanniston puoleen kehottaen häntä esineiden ostoon, ja hankki tähän tarkoitukseen varat Antellin valtuuskunnalta. Kannistohan oleskeli vuosien 1901–1906 välisenä aikana mansien parissa matkustaen ristiin rastiin heidän asuinalueitaan.

Riittämättömänä Sirelius piti kokoelmaansa nimenomaan pukujen, koristeiden ja uskontoon liittyvien esineiden suhteen. Kun väitöskirja suomalais-ugrialaisten kansojen patokalastuksesta oli valmistunut, hänen kiinnostuksensa kohteeksi tuli koristelu, ja siinä obinugrialaisten runsas ja monipuolinen tuohi- sekä nahkakoristelu. Kannistolta kielimiehenä Sirelius toivoi saavansa lisätietoja mansinkielisen terminologian suhteen.

”Siinä uskossa, että paikalla, jossa tuohen koristeita tehdään ja niitä osataan nimittää, käänny puoleenne pyynnöllä, ottaisitteko mahdollisesti vaivaksenne tiedustella myö-

täseuraavain koristeiden nimiä. Olen muutamissa niistä näkevinäni kaikuja ihmisen kuvasta. Samalla kysyisin, käytetäänkö linnunhahmoisia koristuksia ja mitkä olisi niiden nimet? Onko auringolla jotain osaa sikäläisten vogulien mytologiassa; samoin käärmeellä, taivaankaarella, peuralla, madolla, majavalla.”[6]

Seuraavassa kirjeessä 22.10.1903 Sirelius pyytää Kondan hantien pukuja ja koruja sekä tuohikoristeita vaikka mallikkappaleina. Ohjeiden mukaan Kannisto hankki pyydettyjä esineitä runsain mitoin liki 600 esinettä Kansallismuseon kokoelmiin. Sirelius kyltymättömänä toivoi yhä lisää esinehankintoja. Seuraavassa kirjeessään 16.2.1904 hän pyysi Sosvan mansien säämiskäisiä pukukappaleita sekä etnohistoriaa valaisevia esineitä. ”Jos saatte käsiinne esihistoriallisia löytöjä, ostakaa kaikkiin mokomin kaikki. Erittäin huomautan mytologisten esineitten, kuten metallisten jumalanukkein, pyhän lautasten ja pyhän eläinten kuvain ostamisesta. Koetelkaa kaikkia näitä tiedustella ja ottakaa myös selkoa siitä ja kirjoittakaa muistiin, miltä paikoin on esihistoriallisia löytöjä tavattu?”

Sukukansat tutuiksi

Artturi Kannisto (1874-1943) osoittautui tunnolliseksi kerääjäksi ja hänen hankkimansa esinekokoelmat ovat esimerkillisen monipuolisia. Kokoelmia on kolme. Kaksi on tallennettu Kansallismuseoon ja kolmas on kerätty Hämeen museolle. Sireliuksen neuvoja seurausten koristeelliset pukukappaleet ovat enemmistönä. Toiseksi suurimman ryhmän muodostavat uskontoon liittyvät esineet mm. arvokkaat kirjontakoristeiset uhriliinat. Jokapäiväistä elämää valaisevat esineet kertovat kerääjän kokemuksista. Siperiassa pitkään paikalla viipynyt Kannisto tunsikin mansien ja hantien elämän läpikotaisin. Kokoelman arvo on myös siinä, että Kannisto itse kertoi ostotilanteista sekä esineiden käyttöyhteyksistä.

Kielentutkija K. F. Karjalainen (1871–1919) tutki hantin kieltä 1898–1902. Hantin kielen taitoisena hän sai runsaasti tietoa myös hantien maailmankuvasta, sielu- ja vainajauskosta[7]. Karjalainen keräsi myös esineitä, ja hänen kuolemansa jälkeen lunastettiin Antellin varoilla 36 esineen kokoelma. M. A. Castrénin mittavasta tutkimusmatkaohjelmasta Sirelius, Kannisto ja Karjalainen toteuttivat obinugriilai-

*lökkäät hantilaiset naiset tekevät taidokkaasti tuo-
hiastioita vanhasta muistista. Nuorille taito opete-
taan kursseilla. Hanty-Mansijsk. Ildikó Lehtinen
1999. Museovirasto.*

sia kansoja koskevan osuuden. Suomalais-Ug-
rilainen Seura halusi lähettää kentälle myös
samojedikielten tutkijoita. Koska kenttä oli
valtava ja ehdokkaita oli kaksi, jaettiin tutki-
musalue kahtia. Vuonna 1911 Toivo Lehtisalo
lähti tutkimaan nenetsiä Pohjois-Venäjälle ja
Koillis-Siperiaan ja Kai Donnerin kohteiksi tu-
livat itäiset samojedikielet.

Kai Donner (1888–1935) lähti matkalle Sipe-
riaan "vastustamattomasta halusta" (Donner
1923/1979). Nuori 23-vuotias tutkija samosi
M. A. Castrénin jalanjalkia, kesti ilmaston rasi-
tukset ja eli samojedien tavoin venäläisten
kauppiaiden hämmästykseksi. Ennen lähtöään
Donner teki arkistotutkimuksia Englannissa ja
Pietarissa. Matkallaan hän toteutti Edvard
Westermarckilta ja Fridtjof Nansenilta saami-
aan neuvoja tehdä tutkimuksia noudattamalla
alkuasukkaiden elämäntapaa. Niinpä hän
hankki oman koiravaljakon, nartan ja paksut
turkit sekä karvajalkineet. Hän pysähtyi
Castrénin ja Sireliuksen tavoin ihailemaan val-
tavia jokimaisemia, näytti lumoutuneen poh-

*Hantilaiset kesäsaappaat on koristettu lepänkuo-
rella värjäämällä. Saranpaul. Ildikó Lehtinen
1999. SU 6046:23*

joisten alkuperäiskansojen kyvystä selviytyä oloissa kuin oloissa. Pitkän oleskelun aikana hänellä oli tilaisuus perehtyä myös maailmankuvaan ja ajattelutapaan (*Donner* 1923/1979):

”Matkani kauneimmat muistot liittyvät noihin ihmeellisiin iltoihin, jolloin aarniometsän hämärässä sain ottaa osaa pakanallisiin jumalanpalveluksiin. Muistan erikoisen elävästi erään sellaisen tilaisuuden. Meitä istui muutamia miehiä jokeen ulkonevalle niemekkeellä. Ilta oli hiljainen, nuotio melkein sammunut, ja suurina mahtavina varjoina kohosivat aarniometsän ikivanhojen setripuiden rungot kirkasta tähti-taivasta kohti. Lumi peitti pehmeänä maan, ja koko luonto näytti nukkuvan erämaan unta. Miehet olivat pitkään kertoneet vanhoja satujaan edesmenneistä urhoista, ja noita oli jutellut sekä taivaan että manalan henkien kanssa. Olin unohtanut kaiken mitä minussa oli jäljellä kulttuuri-ihmistä, en ajatellut kristinuskon enkä muita oppeja, vaan olin lapsellisen ihailun valtaamana täydellisesti vaipunut näkemääni ja kuulemaani.”

Donner lahjoitti Suomen kansallismuseolle koelmansa, joka käsittää 260 esinettä. Siihen kuuluu esineitä selkupeilta (173), hanteilta (13), nenetseiltä (6), enetseiltä (1), evenkeiltä (22), dolgaaneilta (6) ja kamasseilta (16). Matkakertomuksessaan hän arvioi kokoelmaansa seuraavasti:

”Kansatieteelliset kokoelmani ovat jokseenkin laajat, mutta erikoisen mieltäkiinnittäviä ne luultavasti eivät ole, syystä että täällä yleensä on hyvin vähän säilynyt. Samanlaisia ja uskontoa koskevat kokoelmat ovat kuitenkin jokseenkin täydelliset.”[8]

Valta-osa onkin pukuja ja pukukappaleita eri kansoilta, ja ainoastaan selkuppein esineistö kattaa aineellisen kulttuurin muut osa-alueet.

Suomen ja sen sukukielten nuori maisteri 23-vuotias Toivo Lehtisalo (1887–1962) suunnasi matkaansa Luoteis-Siperian tundralle tutustuaan jurakkisamojedien eli nenetsien kieleen, sen murteisiin ja kansanrunouteen. Häntäkin johdatti Siperian perukoille ”romanttinen kiintymys heimokieliin” (*Lehtisalo* 1959).

Antellin valtuuskunnan lunastama kokoelma käsittää 187 esinettä. Lehtisalo oleskeli Obdorskissa yhden talven ajan, ja valtaosa esineistöstä (83) on hankittu siellä ostajakeilta, nenetseiltä ja komilaisilta. Ne ovat pukukappaleita, jotka olivat käytössä kaikkien näiden

kansojen parissa. Obdorskissa tarjoutui tilaisuus hankkia nenetsiläiseltä Hetantsi Jahantsi-nimiseltä tietäjältä haltija- ja vainajanukkeja. Nuori samaani pyrki nimittäin Lehtisalolle kielennoppaaksi. Lehtisalon vakituiset oppaat heittivät hänet ulos ja mukiloivat pahanpäiväisesti. ”Koska samaani kylässä eläkkeeseen tarvitsi rahaa, keksin ovelan, ehkä vähemmän kauniin keinon hänen auttamisekseen. Kehotin häntä toimittamaan minulle palvonnan kohteina pidettyjä haltijankuvia ja vainajia edustavia nukkeja ja lupasin 50 kopeekkaa kappaleelta. Pian niitä oli hallussani useita kymmeniä ja arvoitukseksi jää, millä keinoin hän oli saanut ne haltuunsa” (*Lehtisalo* 1959).

Kesällä Lehtisalo teki lyhyen matkan Tazjoen lahdelle, josta ovat peräisin kymmenkunta esinettä. Arkipäiväisten esineiden osto herätti hämmästyä. Lehtisalo kuvaili tilannetta näin.

”Seisomme (purjelaiva) noin 30 virstan päässä Jamsalesta, Hee ja Nadym ovat jääneet taa oikealle ”kuivalla Obilla”. Aurinko ei enää laske, samojedea tulee veneellä vieraisiin laivalle, ostamme heiltä sampia ja vuokraamme kalavettä; jääesteiden takia meidän on nim. pakko seisoa tässä. Ostelen Antellin rahoilla kansatieteellisiä esineitä. Kysyvät: ”Tsaari kai sinut on lähettänyt? Miksi ostat esineitä?” – ”Näytän tsaarille.” – ”Koska olet tsaarin lähetti, pitää sinulla olla myös votkaa, votkaa tarvitsemme.” (*Lehtisalo* 1959).

Lehtisalo lähti Uralin yli komilaisen poropaimenen matkassa ja viipyi Sjoidassa komilaisten parissa. Täältä hän suuntasi matkaansa Petsoran vesistöön, ja tutki lopulta Kaninin niemimaan Nesin kylässä nenetsien arkipäivää. Täältä matkalta on 15 esinettä, joukossa komea nenetsiläinen talvikota. Alkuvuodesta 1914 Lehtisalo lähti jälleen Siperiaan ja nyt tarkoituksena oli tutkia metsänenetsiä Obin keskijuoksulla ja Tazin varrella. Vuoden kestävä matkan aikana hän sai hankituksi etenkin uskontoon ja maailmankuvaan liittyvää aineistoa liki 50 esinettä.[9]

Kielentutkijoiden ja myös U. T. Sireliuksen tavoitteena oli Siperian alkuperäiskansoja tutkimalla selvittää Suomen kieltä ja kulttuuria koskevia kysymyksiä. Arkeologi ja kansatieteilijä Sakari Pälsi lähti vuonna 1917 Koillis-Siperiaan tarkastelemaan kiviakautisia oloja vastaavia kulttuureita. Kaukaisten tsuktien elämä oli vertailumateriaalina Suomen kiviakautisia kulttuureita selvitettyä. Toisena

vaikuttimena matkalle oli pelastaa kivistä, luusta, sarvesta ja mursun syöksyhampaista tehtyjä välineitä tehdastekoisten tuotteiden levitessä. Parinsadan esineen kokoelma sisältää arjen esineitä, pukuja ja lisäksi arktisten taiteilijoiden sarvesta ja luusta sekä mursunhampaista tehtyjä taideteoksia.

Satunnaisesti saatua

Satunnaisesti kokoelmiin kulkeutuneiden esineiden joukossa on joitakin helmiä. Suomalaiset toimivat virkamiehinä Venäjällä, myös Siperiassa. Carl Harald Felix Furuholm (1830–1871) oli Itä-Siperian ylihallinnon kielenkääntäjänä Irkutskissa vuodesta 1854. Hän osallistui venäläisten Amurin-ekspeditions vuonna 1855 ja hänestä tuli vuonna 1857 Taka-Baikalian maakuntahallinnon erikoistehtäviä hoitava virkamies. Tässä ominaisuudessa hän hoiti virka-asioita burjaattien ja evenkien parissa. Todennäköisesti täältä ajalta on peräisin Kansallismuseolle vuonna 1876 lahjoitettu jakuutilainen mammutinluinen talon pienoismalli. Furuholm avusti Amurinmaahan vuonna 1869 matkustaneita suomalaisia siirtolaisia. Meriluutnantti G.E.J. von Schoultz osallistui todennäköisesti tälle matkalle, ja toi sieltä ulti-salaisen naisen kalannahkapuvun.

Geologian professori Wilhelm Ramsay (1865–1928) hankki kokoelmiin tundranenetsien puisia haltajakuvia vuonna 1903 Pohjois-Venäjän matkaltaan Kaninin niemimaalta. Etelä-Siperian muinaismuistojen kartoittamisen yhteydessä tehtiin joitakin kansatieteellisiä esinehankintoja. Kolmannella arkeologisella tutkimusretkellä vuonna 1889 Axel Olai Heikel sai ostettua Tuvassa eli Urjanghaissa vast'ikään kuolleen sojoottilaisen naispuolisen samaanin puvun rumpuineen. Minusinskissa museon perustaja ja johtaja N. M. Martjanov (1844–1904) antoi Heikelille 30 hakassilaisen kansanuskon tautijumaluutta vietäviksi Helsinkiin.[10] Myös muut venäläiset tutkijat tekivät laadukkaita lahjoituksia kokoelmiin. Arkeologina arvostettu siperialainen virkamies N. M. Jadrinsev (1842–1894) lahjoitti hantilaisen naisen puvun vuonna 1890. A. O. Heikelin avulla saatiin museoon V. S. Pankratevin vuonna 1911 lahjoittama jakuutilainen samaanin puku rumpuineen ja arkeologi A. M. Tallgrenin kautta vuonna 1915 evenkiläinen haltija, jonka lahjoitti A. Vlasov.

Neuvostoliiton rajojen sulkeuduttua tutkimusmatkat Siperiaan tyrehtyivät. Uudet tuulet alkoivat puhaltaa vasta 1990-luvulla. Kulttuuriantropologi Heimo Lappalainen yhdessä kuvaajien Jouko Aaltosen ja Pertti Veijalaisen kanssa tekivät kuvaus- ja tutkimusmatkan evenkien pariin 1991 ja 1992, jonka tuloksena oli kolmiosainen dokumenttielokuva[11]. Matkan antina oli lisäksi 41 esineen kokoelma, jossa on etupäässä evenkien poronhoitoon liittyviä esineitä, lisäksi työkaluja ja pukukappaleita.

Museoesineet identiteetin symboleina

Suomen kielisukulaisten tutkimus ja esinekartunta jatkuu. Kuten kansatieteen tutkijat ovat usein lausuneet, suomalais-ugrialaisten kokoelmien olemassaolo velvoittaa suomalaisia tutkimaan edelleen kaukaisia alkuperäiskansoja. Länsi-Siperiassa hantien, mansien ja osittain myös nenetsien aineellinen kulttuuri on säilynyt perinteisten elinkeinojen ansiosta aina 1960-luvulle asti katkeamattomana. Elinkeinoelämään, lähinnä poronhoitoon, metsästyksen ja kalastukseen kiinteästi liittyviä esineitä on yhä laajamittaisesti käytössä. Kuitenkin Kulttuurien museon kokoelmia on viime vuosikymmeninä kartutettu vain niukasti. Syitä siihen on useitakin. Alkuperäiskansojen asuinalueilla hallinnollisiin ja alueellisiin keskuksiin on perustettu alueellisia keskusmuseoita, jotka huolehtivat alkuperäiskansojen kulttuuriperinnön säilyttämisestä paikan päällä. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen tuli mahdolliseksi tehdä jälleen tutkimusmatkoja alueelle alkuperäiskansoja edustavien alueellisten tutkimuslaitosten myötävaikutuksella.[12]

Arktisissa oloissa ihmisen tarvitsema esinemäärä on rajallinen. Liikkuva elintapa edellyttää, että kaikki tavarat muutetaan paikasta toiseen. Turhia esineitä ei löydykään pyyntielinkeinoja harjoittavien tai poropaimentolaisten taloudesta. Joka esineellä on paikkansa ja jokainen esine on tavalla tai toisella käyttökelpoinen. Maalitsoja, päällysturkkeja, turkisjalkineita, sukkaa, alusvaatteita on vain sen verran kuin tarvitaan. Kulunut ja karvansa menettänyt nahkavaate on (toisarvoisessa käytössä, mutta on) käytössä loppuun saakka. Näin on myös työkalujen laita. Käteen sopiva puukko, nahkavyö tai vaikkapa suo-

punki ovat kotitekoisia. Ne edustavat ja symboloivat tekijäänsä ja samalla käyttäjänsä. Omin käsin tehtyyn esineeseen syntyy henkilökohtainen suhde eikä esineestä luovuta helposti.

Kulttuurien museon kokoelmat ovat pukuvittoa. Suurin osa pukukappaleista on hankittu kauppapaikoilta eli ne ovat varta vasten myyntiin tehtyjä. Toisen ryhmän muodostavat ne pukukappaleet, jotka syystä tai toisesta eivät enää olleet keruuhetkellä muotia, minkä vuoksi niistä on luovuttu helposti. Osan työkaluista kerääjät ovat saaneet vaihtona; tutkija on luovuttanut uuteen työkaluun tarvittavan kirveen- tai puukonterän. Pienoismallit on tarkoitusta varten teetetty.

Tutkimusmatkailijoiden tavoitteena oli pelastaa vähälukuiset kansat unohdukselta. Sama päämäärä johdatti heitä esineitä hankittaessa. Alkuperäiskansojen kotitekoiset esineet ovat osoitus ihmisen kekseliäisyydestä, esteettisestä mieltymyksestä ja tasapainosta luonnon kanssa ja samalla vastakohtaa teolliselle massatuotannolle. Vaikka esineet nyt ovatkin vieraassa maassa, ne edelleen kertovat ja vahvistavat niiden kansojen identiteettiä, joille ne alun perin ovat kuuluneet. Suomessa Siperian-tutkimus ja samoin Siperian-kokoelmien karttuna on ollut erottamattomana osana Suomen ja sen sukukielten ja kulttuurien tutkimusta.

Kirjoittaja on FT, suomalais-ugrilaisen kansatieteen dosentti Helsingin yliopistossa sekä tutkija Kulttuurien museossa Museovirastossa.

KIRJALLISUUTTA:

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Museoviraston Kansatieteen käsikirjoitusarkisto

Sirelius, U. T. Kenttämuistiinpanot Siperian matkalta. I-III. Koneella puhtaaksi kirjoitettu kopia.

Museovirasto, Kulttuurien museo

Suomalais-ugrialaisten ja yleis-etnografisten kokoelmien luettelot.

U. T. Sireliuksen kirjeenvaihto.

PAINETTU KIRJALLISUUS

Ahlqvist, August (1982): *Kirjeet*. Toim. Maija Hirvonen & Kaisa Lahikainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 347. Jyväskylä.

Alekseenko, E. A. (1980): *Ketskie sobraniq MAI. Sbornik Muzeq antropologii i etnografii HHHU. Leningrad.*

Alekseev, M.P.(1932): *Sibirx w izwestiqh zapadno-ewropejskih putešestwennikow i pisatelej. Tom 1. H111-HU11 w.w. Irkutsk.*

Castrén, M. A. (1967): *Tutkimusmatkoilla Pohjois-Suomen ja johdannon kirjoittanut Aulis J. Joki. Porvoo – Helsinki.*

Donner, Kai (1933): *Siperia. Elämä ja entsisyys. Helsinki.*

Donner, Kai (1979): *Siperian samojedien keskuudessa vuosina 1911-1913 ja 1914. Helsinki.*

Dunin-Gorkovitš, A. A. (1996): *Tobolxskij sewer. Etnografiseshkij ošerk mestnyh inorodcew. Tom 111. Reprintnoe izdanie. Moskwa.*

Flinckenberg-Gluschkoff, Marianna & Garin, Nikolai. (1992): *Ugrien mailla. Suomalaisen tutkimusmatkailijoiden jalanjäljillä Obvirralta Uralille. Helsinki.*

Haavio, Martti (1972): *Nuoruusvuodet. Porvoo.*
Hakluyt, Richard (1932): *Voyages. London – New York.*

Halén, Harry (1989): *"Altain huiput siintele". Teoksessa Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita. Toim. Markku Löytönen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 502. Helsinki.*

Karjalainen, K. F. (1918): *Jugralaisten uskonto. Suomensuun uskonnot III. Porvoo.*

Lehtisalo, Toivo. (1959): *Tundralta ja taigasta. Muistelmia puolen vuosisadan takaa. Porvoo – Helsinki.*

Lehtinen, Ildikó (1983): *Verzeichnis der Objekte. U.T. Sirelius. Reise zu den Ostjaken. Kääntänyt ja toimittanut Ingrid Schellbach-Kopra. Suomalais-Ugrialaisten Seuran Kansatieteellisiä julkaisuja XI. Helsinki.*

Lehtinen, Ildikó (1989): *Obinugrilaiset Aug. Ahlqvistin silmin. Näyttelyluettelo. Eripainos Snellman-insituutin B-sarja 21. Kuopio.*

Lehtinen, Ildikó (1992): *"Field expeditions as a source of Finno-Ugrian ethnology. Pioneers". Teoksessa The History of Finnish Ethnology, toim. Matti Räsänen. Studia Fennica. Ethnologica 1. Helsinki.*

Lehtinen, Ildikó (1993): *"August Ahlqvist kansatieteelliset havainnot". Teoksessa Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana. Toim. Jaakko Anhava. Suomi 171. Helsinki.*

Lehtinen, Ildikó (1998): *"Artturi Kannisto Siperiassa 1901-1906". Teoksessa Samaanit.*

- Tampereen museoiden julkaisuja 44. Tampere.
- Lehtonen, Juhani U. E. (1972): *U. T. Sirelius ja kansatiede*. Kansatieteellinen arkisto 23. Helsinki.
- Prytkowa, N. F. (1970): Odevda narodow samodijskoj gruppy kak istorišeskij istošnik. Odevda narodow Sibiri. *Sbornik statej Muzeq antropologii i etnografii*. Leningrad.
- Pälsi, Sakari. (1919): *Pohjankävijän päiväkirjasta. Matkakuvauksia Beringiltä, Anadyriltä ja Kamtšatkasta*. Helsinki.
- Sirelius, U. T. (1923): *Suuntaviivoja kansatieteelliselle keräily- ja tutkimustyölle*. Ensimmäiset Museopäivät Helsingissä vuonna 1923. Helsinki.
- Snellman, Hanna (2001): *Khant's Time*. Kikimora Publications Series B:23. Helsinki.
- Stipa, Günter Johannes (1990): *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*. Suomalais-Ugri-laisen Seuran Toimituksia 206. Helsinki.
- Topelius, Sakari (1938): *Maamme-kirja*. 42. painos. Porvoo.
- Varjola, Pirjo (1982): "Suomen kansallismuseon yleis-etnografinen kokoelma". Teoksessa *Suomen Museo 1981*.

VIITTEET:

- [1] N27:25, 26. Alekseenko pitää kyseenalaisena, että kruunu olisi keettien, hänen

- mielestään se on selkuppilainen. 1980, 66.
- [2] Kunstkamera N27:40 astian pohjalle on kirjoitettu seuraava teksti: "Arbeit d. Ostjaken am Jenissey v. Dr. Castrén 1846."
- [3] Laajempi esittely Lehtinen 1989; 1993, 78-97.
- [4] Siperian valloittaja, kasakkapäällikkö Jermak (1581).
- [5] Käsikirjoitus I/108; Lehtinen 1983, 299; Snellman 2001, 28.
- [6] Kirje Kannistolle 24.9.1903.
- [7] Uskontoa koskevien muistiinpanojen perusteella Karjalainen julkaisi vuonna 1918 teoksen Jugralaisten uskonto.
- [8] Suomalais-Ugri-laisen Seuran vuosikertomus 1912, 10.
- [9] Tuloksena mm. Jurakkisamojedien pyhistä paikoista ja niiden haltijoista. Kalevalaseuran vuosikirja 3, Porvoo 1923; Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeder. Suomalais-Ugri-laisen Seuran Toimituksia LIII, 1924; Juraksamojedisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae LI-II, 1956.
- [10] VK 1049:1-31. Katso laajempi esittely: Harry, Halén 1991. Tuvan (Soyot) folk-religious implements in the National Museum of Finland, collected by A. O. Heikel. Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikauskirja 83.
- [11] Taigan kansalaisia. I. Tuhat kotia taigalla; II Taidot, jotka opetit minulle; III Koulu keskellä kylää.
- [12] Tutkimusmatkat 1999, 2001.